

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشگاه حکیم سبزواری

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان‌نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته الهیات گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

مبانی و ادله‌ی تقدم مصالح اجتماعی بر مصلحت فردی از دیدگاه مذاهب اسلامی

استاد راهنما:

دکتر ناصر سلمانی ایزدی

استاد مشاور:

دکتر موسی زرقی

استاد داور:

دکتر فاطمه رجایی

پژوهشگر

موسی‌الرضا حیدری

شهریور ۱۳۹۶

اسکن صورت جلسه‌ی دفاع

دانشگاه حکیم سبزواری

فرم ۱۰۵

بسمه تعالی

فرم ارزشیابی و صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد *

جلسه دفاع از پایان نامه آقای موسی الرضا حیدری، دانشجوی رشته ی الهیات گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی مقطع کارشناسی ارشد به شماره دانشجویی ۹۴۲۳۲۲۱۰۴۰ با عنوان پایان نامه ی "مبانی وادله ی تقدم مصالح اجتماعی بر مصلحت فردی از دیدگاه مذاهب اسلامی" در روز یکشنبه مورخ ۹۶/۶/۲۶ ساعت ۱۲-۱۰ در دانشکده ی الهیات و معارف اسلامی برگزار و توسط هیات داوران مورد ارزشیابی قرار گرفت و نمره ۱۷٫۷۵ برابر درجه ۲ (خیلی خوب) تعیین گردید. به این ترتیب از این تاریخ نامبرده به عنوان کارشناس ارشد در رشته مذکور شناخته می شود.

مورد ارزشیابی	مورد	حد اکثر نمره	نمره کسب شده
۱- کیفیت نگارش	رعایت اصول نگارش انسجام در تنظیم بخشهای مختلف، کیفیت تصاویر، جداول و اشکال، تنظیم فهرست ها، منابع و مآخذ.	۴	۴
۲- کیفیت علمی	بررسی تاریخچه و سابقه تجربی و نظری موضوع انسجام منطقی در بخش های مختلف پایان نامه، ابتکار و نوآوری اهمیت و ارزش علمی پایان نامه، استفاده از منابع معتبر و جدید، کیفیت تجزیه و تحلیل یافته ها و نتیجه گیری، روشن بودن روش کار، هدف ها و فرضیه های تحقیق، جدید بودن روش تحقیق	۱۰	۹
۳- کیفیت ارائه در جلسه دفاع	تسلط بر موضوع و بیان واضح و مفهیم آن، توانایی در پاسخگویی به سوالات مطرح شده در جلسه، رعایت زمان ارائه، روش ارائه	۴	۴
۴- ارزشیابی گزارشات	گزارش های دوره ای، پیشرفت کار (حفاظت آموده)	۱	۷۵٪
۵- خروجی پایان نامه	عناوین مستخرج از پایان نامه این نمره به صورت زیر اختصاص می یابد: ۱) چکیده کنفرانسی هر مورد ۲۵/۵ نمره تا سقف ۵/۵ نمره ۲) مقاله کامل در مجامع مقالات همایشهای معتبر یا مقاله در مجلات علمی-ترویجی معتبر پذیرفته شده یا چاپ شده هر مورد ۵/۵ نمره تا سقف ۱۸ نمره ۳) مقاله پذیرفته شده یا چاپ شده در مجلات علمی پژوهشی معتبر ۱ نمره ۴) مقاله ارسال شده مجلات علمی پژوهشی معتبر هر مورد ۲۵/۵ نمره تا سقف ۵/۵ نمره ۵) دستگاه ساخته شده دارای گواهی ثبت اختراع یا به سفارش سازمان ها تا سقف ۱ نمره ۶) دستگاه ساخته شده کاربردی که به تایید رئیس دانشکده رسیده باشد تا سقف ۵/۵ نمره	۱	۱
جمع			۱۷٫۷۵

درجه معادل کسب شده: (از ۲۰ تا ۱۹ عالی) از ۱۸ تا ۱۸/۹۹ بسیار خوب از ۱۶ تا ۱۷/۹۹ خوب از ۱۴ تا ۱۵/۹۹ قابل قبول کمتر از ۱۴ غیر قابل قبول

مشخصات هیات دوران

ردیف	نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبه علمی	محل کار	امضاء
۱	دکتر ناصر سلمانی ایزدی	استاد راهنما	استادیار	دانشگاه حکیم سبزواری	
۲	دکتر موسی زرقي	استاد مشاور	استادیار	دانشگاه حکیم سبزواری	
۳	دکتر فاطمه رجائی	استاد داور	استادیار	دانشگاه حکیم سبزواری	
۴	دکتر عباس گنجعلی	نماینده تحصیلات تکمیلی	دانشیار	دانشگاه حکیم سبزواری	

امضاء
رئیس دانشکده

امضاء
مدیر گروه

* این فرم الزاماً باید به صورت تایپ شده تهیه، ارسال و در پایان نامه درج شود

دانشگاه حکیم سبزواری

سوگندنامه دانش آموختگان دانشگاه حکیم سبزواری

به نام خداوند جان و خرد

کزین برتر اندیشه بر نگذرد

اینک که به خواست آفریدگار پاک، کوشش خویش و بهره‌گیری از دانش استادان و سرمایه‌های مادی و معنوی این مرز و بوم، توشه‌ای از دانش و خرد گردآورده‌ام، در پیشگاه خداوند بزرگ سوگند یاد می‌کنم که در به کارگیری دانش خویش، همواره بر راه راست و درست گام بردارم. خداوند بزرگ، شما شاهدان، دانشجویان و دیگر حاضران را به عنوان داورانی امین گواه می‌گیرم که از همه دانش و توان خود برای گسترش مرزهای دانش بهره‌گیرم و از هیچ کوششی برای تبدیل جهان به جایی بهتر برای زیستن، دریغ نورزم. پیمان می‌بندم که همواره کرامت انسانی را در نظر داشته باشم و ممنوعان خود را در هر زمان و مکان تا سر حد امکان یاری دهم. سوگند می‌خورم که در به کارگیری دانش خویش به کاری که با راه و رسم انسانی، آیین پرهیزگاری، شرافت و اصول اخلاقی برخاسته از ادیان بزرگ الهی، به ویژه دین مبین اسلام، می‌بایست دارد دست نیازم. همچنین در سایه اصول جهان شمول انسانی و اسلامی، پیمان می‌بندم از هیچ کوششی برای آبادانی و سرفرازی میهن و هم میهنانم فروگذاری نکنم و خداوند بزرگ را به یاری طلبم تا همواره در پیشگاه او و در برابر وجدان بیدار خویش و ملت سرفراز، بر این پیمان تا ابد استوار بمانم.

نام و نام خانوادگی

اسکن امضای دانشجو

اسکن امضای دانشجو

تاییدیه‌ی صحت و اصالت نتایج

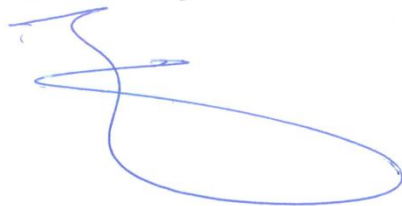
بسمه تعالی

این جانب موسی الرضا حیدری به شماره دانشجویی ۹۴۲۳۲۲۱۰۴۰ رشته الهیات مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد تأیید می‌نمایم که کلیه نتایج این پایان نامه حاصل کار اینجانب و بدون هرگونه دخل و تصرف و موارد نسخه برداری شده از آثار دیگران را با ذکر کامل مشخصات منبع ذکر کرده‌ام در صورت اثبات خلاف مندرجات فوق به تشخیص دانشگاه مطابق با ضوابط و مقررات حاکم (قانون حمایت از حقوق مولفان و مصنفان، قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی ضوابط و مقررات آموزشی پژوهشی و انضباطی...) با این جانب رفتار خواهد شد. و حق هرگونه اعتراض در خصوص احقاق حقوق مکتسب و تشخیص و تعیین تخلف و مجازات را از خویش سلب می‌نمایم. در ضمن مسئولیت هرگونه پاسخ‌گویی به اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی و مراجع ذی‌صلاح (اعم از اداری و قضایی) به عهده‌ی این جانب خواهد بود و دانشگاه هیچ گونه مسئولیتی در این خصوص نخواهد داشت.

نام و نام خانوادگی

موسی الرضا حیدری

اسکن امضای دانشجوی

سپاسگزاری

سپاس بی حدّ و حصر سزاوار خداوندی است که بر قامت زیبای انسان لباس حکمت و دانش را پوشانید و به خواندن و نوشتن او را سرافراز کرد.

بعد از حمد خداوند تقدیر و تشکر می کنم از پدر عزیزم که در تمام طول تحصیلم پشتوانه‌ای عظیم برایم بوده اند. و همچنین تشکر می کنم از همسر عزیزم و برادران بزرگوارم که مرا یاری و حمایت کردند.

و به مصداق «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» بسی شایسته است که از استادان فرهیخته و فرزانه جناب آقایان دکتر ناصر سلمانی ایزدی به عنوان استاد راهنما و دکتر موسی زرقی به عنوان استاد مشاور و سرکار خانم فاطمه رجایی به عنوان استاد داور که با کرامتی چون خورشید سرزمین دل را روشنی بخشیدند و گلشن سرای علم و دانش را با راهنمایی‌های کارساز و سازنده بارور ساختند، تقدیر و تشکر نمایم.

تقدیم به

این پایان نامه را با کمال افتخار و امتنان تقدیم می کنم به شهید حججی‌ها که مصالح را درست تشخیص دادند و در تقدم مصالح عمومی بر مصلحت فردی تردید نداشتند.

و به روح مادرم که همواره دعای خیرش مشمول حالم می شود.

خدایا توفیق خدمتی سرشار از شور و نشاط و همراه و همسو با علم و دانش و پژوهش جهت رشد و شکوفایی ایران کهنسال عنایت بفرما.

فهرست مطالب

۱	چکیده
۲	مقدمه
۲	ضرورت تحقیق
۳	پیشینه تحقیق
۴	سیر تحقیق
۵	روش تحقیق
۵	هدف کلی و اهداف اختصاصی تحقیق
۶	در صورت داشتن هدف کاربردی، نام بهره‌وران
۷	۱-۱. مصلحت در لغت
۸	۲-۱. مصلحت در اصطلاح فقهی
۸	۱-۲-۱. تعریف مصلحت به فعل و انجام کاری که به حفظ مقصود شارع بینجامد:
۸	۲-۲-۱. تعریف مصلحت به وصف فعل
۹	۳-۲-۱. تعریف مصلحت به منفعت و لذت
۹	۴-۲-۱. تعریف مصلحت به هماهنگی و ملایمت با فطرت
۹	۱-۴-۲-۱. بررسی ارتباط میان دو واژه مصلحت و منفعت
۱۰	۲-۴-۲-۱. منفعت در لغت
۱۰	۳-۴-۲-۱. تفاوت بین مصلحت و منفعت
۱۱	۳-۱. تعریف مصلحت اجتماعی و مصلحت فردی
۱۲	۴-۱. تقسیمات مصلحت
۱۲	۱-۴-۱. تقسیم مصلحت به لحاظ دلیل اعتبار
۱۲	۱-۴-۱-۱. مصلحت معتبر شرعی:
۱۲	۲-۴-۱-۲. مصلحت ملغا یا غیر معتبره

- ۱-۴-۳. مصلحت مرسله ۱۳
- ۱-۴-۲. تقسیم مصلحت از لحاظ اهمیت و قوت ذاتی ۱۳
- ۱-۴-۲-۱. مصالح ضروریه ۱۳
- ۱-۴-۲-۲. مصالح حاجیه ۱۴
- ۱-۴-۲-۳. مصالح تحسینیه ۱۴
- ۱-۴-۳. تقسیم مصلحت به لحاظ گستره‌ی موضوع (تقسیم‌بندی مصلحت به فردی و اجتماعی) ۱۴
- ۱-۴-۴. تقسیم مصلحت به لحاظ انتظار تحقق ۱۵
- ۱-۴-۵. تقسیم مصلحت به لحاظ ثبات و تغییر ۱۵
- ۱-۴-۶. تقسیم مصلحت به لحاظ اصالت و تبعیت ۱۶
- ۱-۴-۷. تقسیم مصلحت به لحاظ ظرف تحقق ۱۷
- ۱-۴-۸. تقسیم مصلحت به لحاظ تعیین و تخییر اضطرار ۱۷
- ۱-۵. مصلحت در فقه شیعه ۱۸
- ۱-۵-۱. جایگاه مصلحت در فقه شیعه ۱۸
- ۱-۵-۲. بیان دیدگاه برخی فقهای شیعه در مسئله مصلحت ۱۹
- ۱-۶. بررسی مصلحت در فقه اهل سنت ۲۴
- ۱-۶-۱. استصلاح ۲۵
- ۱-۶-۲. دیدگاه‌های مذاهب اهل سنت درباره مصالح مرسله ۲۶
- ۱-۶-۳. قلمرو مصالح مرسله از نظر اهل سنت ۲۷
- ۱-۶-۳-۱. دلیل اعتبار مصلحت در معاملات و عدم اعتبار آن در عبادات ۲۷
- ۱-۶-۴. نظر شیعه پیرامون مصالح مرسله ۲۸
- ۱-۶-۵. مقایسه مصلحت در فقه امامیه و فقهای اهل سنت ۲۹
- ۲-۱. ضوابط و مبانی مصلحت ۳۱
- ۲-۱-۱. تعریف مصلحت از حیث مقاصد شریعت ۳۲
- ۲-۱-۲. رابطه مصلحت و مقاصد شریعت ۳۳

- ۳-۱-۲. عدم مخالفت با احکام شرعی و اهداف شریعت ۳۴
- ۴-۱-۲. رعایت قاعده اهم و مهم ۳۵
- ۵-۱-۲. دانش و تخصص در تشخیص ۳۶
- ۶-۱-۲. رعایت قلمرو و مصلحت ۳۶
- ۷-۱-۲. منابع تشخیص مصالح ۳۷
- ۱-۷-۱-۲. عرف ۳۷
- ۲-۲. عدالت ۴۰
- ۱-۲-۲. عدالت در نگرش فقهی شیعی ۴۲
- ۱-۱-۲-۲. عدالت و مناصب شرعی ۴۳
- ۲-۱-۲-۲. عدالت و امامت جامعه ۴۴
- ۳-۱-۲-۲. قیام برای عدالت ۴۵
- ۲-۲-۲. عدالت در نگرش فقهی اهل سنت ۴۵
- ۱-۲-۲-۲. جایگاه عدالت در مناصب شرعی ۴۶
- ۲-۲-۲-۲. جایگاه عدالت در رهبری جامعه ۴۶
- ۳-۲. عدالت ضروری‌ترین نیاز جامعه و برترین مصلحت ۴۸
- ۴-۲. جمع‌بندی ضوابط مصلحت ۵۰
- ۱-۳. مفهوم تراحم در مصالح ۵۱
- ۲-۳. رابطه مصالح اجتماعی و مصلحت فردی در اسلام ۵۲
- ۱-۲-۳. تقدم اجتماع بر فرد در اسلام ۵۲
- ۳-۳. تقدم مصالح اجتماعی بر مصالح فردی در فقه شیعه ۵۴
- ۱-۳-۳. بیان نظرات ۵۴
- ۲-۳-۳. بحثی پیرامون تراحم مصالح جامعه با مصالح فرد ۵۶
- ۴-۳. مبانی نقلی ۵۸
- ۱-۴-۳. آیات ۵۸

- ۳-۴-۱. آیه تغییر قبله و مصلحت ۵۸.
- ۳-۴-۲. مصلحت و آیه تبیین کننده حکم قصاص ۵۹.
- ۳-۴-۳. مصلحت و آیه تحریم شراب ۶۰.
- ۳-۴-۴. مصلحت و آیه زکات ۶۱.
- ۳-۴-۲. دلایلی از تقدم مصالح اجتماعی بر مصالح فردی در روایات ۶۲.
- ۳-۴-۲-۱. روایت اول: روایت تلقی رکبان ۶۲.
- ۳-۴-۲-۲. روایت دوم: روایتی در تعیین مصارف زکات، غنایم، انفال ۶۳.
- ۳-۴-۲-۳. روایت سوم: روایتی در خصوص گرفتن مالیات ۶۳.
- ۳-۵. مبانی عقلی ۶۴.
- ۳-۵-۱. رابطه عقل و مصلحت ۶۴.
- ۳-۵-۲. تابعیت احکام از مصالح و مفاسد در حکم عقل ۶۴.
- ۳-۵-۳. مصلحت و بناء عقلا ۶۶.
- ۳-۵-۴. بناء عقلا بر اهمیت حفظ مصالح عمومی ۶۶.
- ۳-۵-۵. مصادیقی از تقدم مصلحت اجتماعی بر مصلحت فردی با تمسک به دلیل عقل ۶۷.
- ۳-۵-۶. قاعده عقلی تراحم مصالح ۶۸.
- ۳-۵-۷. مصلحت و مبناى عقلی قاعده الأهم فالأهم ۷۰.
- ۳-۶. دلایل قواعد فقهی مصلحت ۷۲.
- ۳-۶-۱. مصلحت و قاعده اهم و مهم ۷۲.
- ۳-۶-۲. مصلحت و قاعده اولویت ۷۲.
- ۳-۶-۳. مصلحت و قاعده ضرورت ۷۳.
- ۳-۶-۴. مصلحت و قاعده لاضرر ۷۳.
- ۳-۶-۵. مصلحت و قاعده عدم اختلال نظام ۷۵.
- ۳-۶-۶. مصلحت و قاعده یسر ۷۵.
- ۳-۶-۷. مصادیقی از تقدم مصالح اجتماعی بر مصالح فردی در احکام اولیه ۷۶.

۷۷.....	۳-۶-۷-۱. مصلحت و مسئله تقیه
۷۸.....	۳-۶-۷-۲. مصلحت و مسئله غیبت
۷۸.....	۳-۶-۷-۳. مصلحت و امر به معروف و نهی از منکر
۷۹.....	۳-۶-۸. مصادیقی از تقدم مصالح اجتماعی بر مصالح فردی در حوزه احکام حکومتی
۸۱.....	۳-۷-۷. تقدم مصالح اجتماعی بر مصالح فردی در فقه اهل سنت
۸۲.....	۳-۷-۱. بررسی اهمیت و تقدم مصلحت اجتماعی بر مصلحت فردی در نظر فقهای اهل سنت با تمسک به قاعده الأهم فالأهم
۸۳.....	۳-۷-۲. تقدم مصالح اجتماعی بر مصالح فردی در احکام اولیه و بیان مصادیق آن در فقه اهل سنت
۸۶.....	۳-۸. مصادیقی از تراحم مصالح
۸۷.....	نتیجه گیری

دانشگاه حکیم سبزواری

فرم چکیده‌ی پایان‌نامه‌ی دوره‌ی تحصیلات تکمیلی

مدیریت تحصیلات تکمیلی

نام خانوادگی دانشجو: حیدری	نام: موسی الرضا	شماره دانشجویی: ۹۴۲۳۲۲۱۰۴۰
استاد راهنما: دکتر ناصر سلمانی ایزدی	استاد مشاور: دکتر موسی زرقی	
دانشکده: الهیات	رشته: الهیات	گرایش: فقه و مبانی حقوق اسلامی
مقطع: کارشناسی ارشد	تاریخ دفاع: ۹۶/۶/۲۶	تعداد صفحات:
عنوان پایان‌نامه: مبانی و ادله‌ی تقدم مصالح اجتماعی بر مصلحت فردی از دیدگاه مذاهب اسلامی		
کلیدواژه‌ها: مصلحت، مصالح اجتماعی، مصلحت فردی، اهم و مهم، مقاصد شریعت.		
چکیده:		
<p>عنصر مصلحت یکی از مباحث مهم فقه و اصول در منابع علوم اسلامی است. به عقیده فقهای شیعه تمام احکام تابع مصالح و مفاسدند که بدون آن ملاک‌ها، هرگز شارع مقدس این احکام را تشریح نمی‌نمود. از این حیث ارتباط تنگاتنگی میان مصلحت و حسن و قبح عقلی وجود دارد. در نظر فقهای اهل سنت مصلحت در قالب مصالح مرسله بیان می‌گردد که در میان تقسیمات چندگانه، حفظ مصالح ضروریه که همان حفظ دین، نفس، عقل، نسل و مال است در نظر اکثریت آن‌ها لازم می‌باشد.</p> <p>مصلحت از حیث دامنه تأثیر می‌تواند اجتماعی یا فردی باشد و ممکن است در تزامن با یکدیگر باشند. در صورت تزامن، مصلحت عمومی بر مصلحت فردی مقدم است. بنابراین در تحقیق حاضر به شیوه تحلیلی - توصیفی به بررسی این مسأله پرداخته شده، و بر اساس ادله ثابت شده است که در شریعت اسلام با تمسک به آیاتی از قرآن کریم مانند آیه‌ی تبیین کننده حکم قصاص و آیه تغییر قبله و غیره و برخی روایات از جمله روایت تلقی رکبان و دلیل عقلی و بناء عقلا می‌توان اهمیت مصلحت عموم و تقدم آن را اثبات نمود. همچنین در نظر فقهای اهل سنت حفظ مقاصد دین که مصالح عموم را در برمی‌گیرد حائز اهمیت است؛ چرا که مقابله با آن موجب خدشه به مصالح جامعه می‌گردد لذا حفظ این مصالح را لازم و ضروری می‌دانند، در نظر فقهای اهل سنت موضوع حفظ مصلحت در فقه حکومتی و احکام ثانویه بارز است و همچنین در معاملات و امور غیرعبادی نیز حفظ مصلحت ساری و جاری است برخلاف در امور عبادی و ملحقات آن، که در آن‌ها جای مصلحت‌اندیشی وجود ندارد. اما در نظر فقهای شیعه مسأله تقدم مصلحت اجتماعی بر مصلحت فردی در تمام ابواب فقه جاری و ساری است و صرفاً در موضوعی خاص مطرح نمی‌باشد و این مسأله در احکام حکومتی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.</p>		

مقدمه

دین اسلام دین جامع و حاوی معارف عمیق و قوانین دقیق است که در دو عرصه نظر و عمل از سوی خداوند بر قلب مبارک پیامبر(ص) جهت هدایت بشر نازل شده است. دینی منطبق با فطرت انسان و معارفی را در بردارد که پاسخگوی نیازهای حقیقی بشر در دو حوزه افکار و رفتارهای فردی و حوزه سیاست‌گذاری‌ها و عملکردهای اجتماعی و تمییز دهنده‌ی بین این نیازها از نیازهای کاذب در آن دو عرصه مذکور است.

بدون تردید یکی از عناصری که اسلام برای پاسخ‌گویی به این نیازها در نظر گرفته و جوشیده از متن دین است عنصر مصلحت است. همان‌طور که در رفتارهای فردی، مادیات و معنویات مورد توجه قرار می‌گیرد. مصلحت می‌تواند گاه فردی باشد گاه اجتماعی و این دو نیز گاهی با هم در تزامن قرار می‌گیرند. در این‌گونه موارد شاید هر انسانی نفع خویش را مقدم بدارد، اما اندیشمندان بر اساس عقل و فطرت خود تلاش می‌کنند تا به هر دو یعنی مصالح فردی و اجتماعی توجه داشته باشند و آنگاه که با تزامن مصالح روبه‌رو می‌شوند به مصلحتی که اهمیت بیشتر دارد روی می‌آورند و مصلحت کمتر را فدای آن می‌کنند. همچنین اهمیت مصلحت در چاره‌اندیشی برای معضلات اجتماعی در همه ابعاد حکومت دینی دو چندان است.

با توجه به این مطالب عنصر مصلحت هم نزد فقیهان اهل سنت و هم نزد فقیهان شیعه مورد توجه قرار گرفته است. البته فقیهان اهل سنت از دیرباز به بحث درباره‌ی مصلحت پرداخته‌اند و کتاب‌های گوناگونی تدوین کرده‌اند، اما فقیهان شیعه در لابه‌لای مباحث فقهی خود بدان پرداخته‌اند.

ضرورت تحقیق

مصلحت‌عنوانی مؤثر و کارا در فقه اسلامی است و تاکنون بحث‌های دامنه‌داری در مورد مفهوم، جایگاه، قلمرو و آثار آن در بر گرفته است. حضور مصلحت به‌عنوان محور اصلی در تشریح و قانون‌گذاری از یک‌سو و نیز نقش آن در استنباط و اجتهاد نشان از اهمیت بالای آن دارد، تا آنجا که بسیاری مصلحت را مبنای کلیه احکام شرع برشمرده‌اند. از موارد مهمی که مصلحت در اجرای احکام نقش اساسی یافته تعارض میان مصلحت عمومی و فردی است. موضوعی که ضرورت تحقیق را در این مساله دو چندان می‌کند از بین رفتن آزادی‌های فردی از یک‌طرف و معقول نبودن از بین رفتن مصلحت یک اجتماع از سوی دیگر این مساله است. مساله دیگر اختلاف مذاهب فقهی با یکدیگر در راه‌حل این مساله است. علمای اصول نیز در میان نوشته‌های خود در طرح برخی مسائل این موضوع را مطرح کرده‌اند چرا که مساله تعارض در ادله در اصول مطرح است. بنابراین لازم دانسته شده است که به مطالعه و ارائه راه‌حلی برای سامان دادن به خواسته‌ها و مصلحت‌های فردی به‌گونه‌ای که با الزامات جمعی ناسازگار نباشد و درعین حال این مصالح

جمعی موجب سرکوب مصلحت‌های فردی نگردد به اثبات ضرورت تقدم مصالح اجتماعی و عمومی بر مصلحت فردی و شخصی پرداخت.

در زمینه مصلحت خصوصی و مصلحت عمومی چندین موضوع مطرح می‌شود. نخست آن پذیرش وجود ایده‌ای به نام مصلحت عمومی به معنای آن است که ما برای علوم مربوط به عموم مردم اصالت قائل هستیم و آن را چیزی غیر از مصلحت‌های خصوصی می‌دانیم. دوم آن‌که به امکان سامان‌دهی منافع جمعی بر اساس مصلحت عمومی باور داریم و عدم رعایت آن را مایه خسران و زیان برای زندگی جمعی می‌دانیم. به‌علاوه باورداشتن به وجود اصلی، تحت عنوان اصل مصلحت عمومی فضایی را پدید می‌آورد که در چارچوب آن، رفتار سیاسی خاص شکل می‌گیرد. در این زمینه معیارهایی باید ارائه شود که مبنای آن‌ها از جمله رفاه ملی، حفظ موجودیت و بقای نظام سیاسی و غیره مصلحت عمومی تعریف شود. این معیارها برای تداوم بخشیدن به زندگی جمعی در نظر گرفته شده‌اند و تنها برای حمایت و نگهداری از مصالح فردی کاربرد ندارند بلکه در بسیاری مواقع از این منافع جزئی درمی‌گذرند و بر پایه‌های منافع اجتماعی توجیه می‌شوند.

پیشینه تحقیق

در رابطه با عنصر مصلحت هم نزد فقیهان اهل سنت و هم نزد فقیهان شیعه مورد توجه قرار گرفته است. البته فقیهان اهل سنت از دیرباز به بحث درباره‌ی مصلحت پرداخته‌اند و کتاب‌های گوناگونی را تدوین کرده‌اند اما فقیهان شیعه در لابه‌لای مباحث فقهی خود بدان پرداخته‌اند. اما در رابطه با مسأله ارتباط مصالح اجتماعی و تقدم مصالح اجتماعی بر مصالح فردی تاکنون تحقیقی جامع صورت نگرفته اما برخی فقها در برخی کتب خود به ضرورت به‌طور مختصر یا به‌صورت مسأله‌ای مفروض بیاناتی را در این مسأله داشته‌اند، برای مثال امام خمینی (ره) و آقایان عمید زنجانی و احمد ریسونی به مناسبت‌هایی در کتاب‌های صفیحه نور، فقیه سیاسی و اهداف دین از دیدگاه شاطبی اشاره کرده‌اند.

پایان‌نامه‌ها

عنوان پایان‌نامه: مصلحت فقه امامیه و اهل تسنن - استاد راهنما: آیت الله سید محمدحسن مرعشی و استاد مشاور: جناب آقای دکتر الماسی سال ۱۳۷۹ آنچه که در این کار تحقیقی بدان پرداخته شده بحث از خود مصلحت به‌صورت تطبیقی هر چند خلاصه از قبیل معنا و مفهوم و سیر تاریخی و شرایط توسل، شرایط حجت سیره نبی الکریم (ص) و ائمه اطهار (ع) و صحابه در عمل مصلحت و محدوده قانون‌گذاری حاکم اسلامی و بحث از مالانص فیه (سکوت قانون) و احکام اولیه و ثانویه است. که ارتباط چندانی به بحث مورد نظر مربوط نمی‌شود بدلیل اینکه بحث ما پیرامون مبانی و دلایل تقدم مصالح عمومی بر مصلحت فردی در صورت تراحم می‌باشد.

عنوان: بررسی مبانی و روش‌های تحدید مالکیت خصوصی در تعارض با مالکیت عمومی

استاد راهنما: دکتر احمد شمس استاد مشاور: دکتر سید محسن بهشتیان بهار ۱۳۹۱ دانشگاه آزاد-بخش اول تحقیق تحت عنوان مفاهیم و مبانی در نظر گرفته شده که در فصل اول آن در دو مبحث به بررسی مفاهیم مرتبط و همچنین تحولات قانون گذاری قبل و بعد از انقلاب اسلامی پرداخته شده، در فصل دوم بر مبانی تحدید مالکیت در دو قسمت از منظر حقوق و علوم مرتبط بررسی شده است.

عنوان بخش دوم روش های تحدید مالکیت خصوصی و حل اختلاف ناشی از آن می باشد که در فصل اول در دو مبحث به بررسی روش های تحدید مالکیت یعنی تملک عمومی و تملک به موجب طرح های عمومی و عمرانی و در فصل دوم نیز مراجع حل اختلاف در دو مبحث تحت عنوان مراجع اداری و مراجع قضایی مورد بحث قرار گرفته که در هر دو مبحث به تفکیک در دو بند مراجع مربوط حل اختلاف ناشی از تملک عمومی و طرح مصوب بررسی شده است.

کار تحقیقی ما بررسی مبانی و ادله تقدم مصالح عمومی بر مصالح فردی در صورت تراحم است که کار تحقیقی قبل اولاً بیشتر جنبه حقوقی داشت و کار تحقیقی ما بیشتر جنبه فقهی دارد و همچنین به بررسی یک مصداق یعنی تحدید مالکیت خصوصی در تعارض با مالکیت عمومی است و کار تحقیقی ما اعم از این موضوع است و همچنین کار تحقیقی ما به صورت تطبیقی می باشد.

عنوان: مفهوم مصلحت و جایگاه آن در مقام قانون گذاری جمهوری اسلامی ایران

استاد راهنما: جناب آقای دکتر حسین مهر پور استاد مشاور: حضرت آیت الله سید محمدحسن مرعشی که در این کار تحقیقی در مورد مصالح و مفاسد و مستقلات علمی و حسن و قبح عقلی و مصلحت در حقوق موضوعه پرداخته شده است.

که کار تحقیقی مورد نظر ما جزئی تر و بررسی علل تقدم مصالح عمومی بر مصلحت فردی می باشد همچنین به صورت خلاصه در این زمینه مقالاتی کار شده که بیشتر معطوف به مسأله و مصلحت و مصالح مرسله و جایگاه آن در حکومت اسلامی بوده است به عنوان مثال مقاله «رابطه مصلحت عمومی و آزادی فردی» (معینی علمدار، جهانگیر، تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی شماره ۴۱، ۱۳۷۸ش) و مقاله های دیگر گرچه از دیرباز عنصر مصلحت مورد توجه بوده اما در قالب عناوین ثانویه و قاعده اهم و مهم تجلی داشته و کاربرد آن کمتر در حوزه مسائل حکومتی و اجتماعی بوده بلکه بیشتر مربوط به اعمال عبادی و شخصی بوده است.

سیر تحقیق

در راستای پیش برد این تحقق به جست و جو و مطالعه ای پایان نامه ها و مقالات مرتبط با موضوع پرداخته و فیش برداری انجام شد و همچنین با جستجو در اینترنت و با استفاده از نرم افزارهای جامعه فقه اهل بیت (ع) و مکتبه الشامله کتب فقهی امامیه و اهل تسنن که به موضوع مصلحت پرداخته بودند مورد مطالعه و

مورد بررسی قرار گرفت و مطالبی که لازم دانسته می‌شد فیش برداری می‌شد و با توضیحات و راهنمایی‌های استاد راهنمای محترم اولویت‌بندی و تنظیم می‌شوند.

روش تحقیق

تحقیق مورد نظر با روش کیفی. تجزیه و تحلیل مبنی بر تعریف، توصیف و تبیین صورت می‌گیرد و روش جمع‌آوری اطلاعات از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و استفاده از برنامه‌های نرم‌افزاری و اینترنتی می‌باشد.

هدف کلی و اهداف اختصاصی تحقیق

بنابراین این فرضیه‌ها مطرح می‌شود:

سوالات اصلی

- ۱- ادله اثبات تقدم مصلحت اجتماعی بر مصلحت فردی در فقه اسلامی کدام است؟
- ۲- معیار شناخت مصلحت فردی از مصلحت اجتماعی چیست؟

سوالات فرعی

- ۱- در صورت تقدم مصلحت اجتماعی بر مصلحت فردی این موضوع در چه زمینه‌های جاری است؟

فرضیه‌های اصلی تحقیق:

فرضیه اول

دلایل ارائه شده در زمینه مسئله تقدم مصلحت اجتماعی بر مصلحت فردی آیات، روایات، دلیل عقل، سیره عقلا و قواعد فقهی می‌باشد.

فرضیه دوم

مصلحت بدون رعایت ضوابط نمی‌تواند تأیید شرعی داشته باشد زیرا عدم توجه به این امر موجب سوء استفاده‌های فراوان و به تعطیلی کشاندن احکام شرع با تحریرهای حرام می‌شود. در مقوله کنترل مصلحت اندیشی دو راه وجود دارد اول اینکه سخن از «مصلح صحیح» برانیم مصلح را مشخص و به مصادیق اکتفا کنیم. دوم اینکه روی به «مصلح منضبط» آوریم و فرمول‌گرایی کنیم بدیهی است که راه حل دوم عقلانی تر به نظر می‌رسد.

فرضیه‌ی فرعی

در تزاخم مصلح عمومی با مصلح شخصی مصلح عمومی رجحان و تقدم دارد این امری است که در همه‌ی زمینه‌ها ساری و جاری می‌باشد، اما با تشکیل حکومت اسلامی و طرح مسائل و نیازهای جدید روزبه‌روز بر اهمیت و ضرورت عنصر مصلحت در پاسخگویی به مشکلات افزوده است. پیدایش مسائلی

چون ضرورت مبارزه با مواد مخدر و برخورد قاطع با عاملان آن و خیابان کشی‌ها و جاده‌ها و تخریب املاک شخصی مردم، گرفتن مالیات و اخیراً اعزام نشدن حجاج ایرانی به کشور عربستان و صدها مسئله دیگر..

در صورت داشتن هدف کاربردی، نام بهره‌وران

این تحقیق علاوه بر جنبه فقهی و حقوقی باعث آگاهی عموم مردم و همچنین مورد استفاده سازمان‌های حکومتی و حاکمیتی می‌شود.

فصل اول: کلیات

۱-۱. مصلحت در لغت

مصلحت بر وزن «مفعله» از ماده صلاح است (حسینی، ۱۴۱۶ق) این کلمه یا مصدر است به معنای «صلاح دیدن» یا اسم مصدر است که جمع آن مصالح خواهد بود.

اهل لغت عموماً ماده صلح را که از ریشه‌ی مصلحت می‌باشد در مقابل «فَسَد» دانسته‌اند و از آن تعبیر بر ضد فساد یا نقیض فساد کرده‌اند. فساد را نیز به خارج شدن چیزی از حد اعتدال معنا کرده‌اند. بنابراین مصلحت را آن چیزی دانست که باعث اعتدال می‌شود از همین حیث است که برخی این واژه را از حیث وزن و معنی مساوی واژه منفعت دانسته‌اند (راغب اصفهانی، بی‌تا).

صاحب محیط المحيط، مصلحت را به منفعت معنا کرده است: «المصلحه فی اللغه هی المنفعه حقیقه و تطلق مجازاً علی الفعل الذی فیه صلاح بمعنی النفع...» (بستانی، ۱۹۸۷م) «مصلحت در لغت بر منفعت معنا شده است که مجازاً بر فعلی حمل می‌شود که مصلحت است به معنای منفعت»

غزالی هم مصلحت را جلب منفعت یا دفع ضرر دانسته است (غزالی، ۱۴۲۱ق).

بررسی آثار لغت شناسان نشان می‌دهد که مصلحت در دو معنا استعمال شده است.

۱. مصلحت همانند منفعت است هم در لفظ هم در معنا که در این صورت یا مصدر است به معنای صلاح و یا اسم مصدر است و جمع آن صالح.

۲. مصلحت به کاری گفته می‌شود که به منفعت و سود بینجامد.

۱-۲. مصلحت در اصطلاح فقهی

این طور که به نظر می‌رسد فقهای شیعه از مصلحت تعریفی ارائه ندادند گویی که معنای آن را روشن دانسته و نیازی به تبیین و توضیح نمی‌دیده‌اند و تنها به ذکر مصادیقی از آن بسنده کرده‌اند معنای اصطلاحی مصلحت را با حفظ و رعایت مقاصد شریعت و حفظ مصالح پنج‌گانه دین، عقل، نفس، نسل، مال پیوند زده‌اند. با این همه بنظر می‌رسد این‌گونه برداشت‌ها ناشی از احکام و ضوابط شرعی است و تغییری در مفهوم مصلحت ایجاد نمی‌کند.

از این رو برخی محققان بر این باورند که مصلحت در دانش فقه و علوم پیرامون آن، معنا و اصطلاح خاص ندارد و تتبع در متون فقهی به‌طور قطع ثابت می‌کند که مصلحت به معنای لغوی و عرفی آن (خیر و صلاح) به کار رفته است. بدین ترتیب مصلحت انسان چیزی است که هم جنبه‌های مادی و هم نیازهای روحی و معنوی او را در بردارد و در این میان توجه به مقاصد و کمالات انسانی جایگاه ویژه‌ای دارد (مقدادی، ۱۳۹۰ش).

اما تعاریف فقیهان اهل سنت را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد:

۱-۲-۱. تعریف مصلحت به فعل و انجام کاری که به حفظ مقصود شارع بینجامد:

غزالی مصلحت در حوزه شرع را از مصلحت در محدوده عرف جدا می‌کند و در تعریف هر کدام می‌گوید: «مصلحت در اصل عبارت است از جلب منفعت و دفع ضرر است و ما در صدد پذیرش این تعریف نیستیم، به سبب اینکه جلب نفع و دفع ضرر مقاصد مردم است و مصلحت‌اندیشی است که مردم در کسب مقاصد خود دارند. اما مقصود ما از مصلحت محافظت بر مقصود شرع است و هدف شریعت درباره مردم پنج چیز است که شارع، دین، نفس، عقل، نسل و مال را حفظ کند، پس هر چیزی که متضمن حفظ این اصول پنج‌گانه شود، مصلحت است و هر چیزی که باعث فوت این اصول شود، مفسده خواهد بود و دفعش مصلحت است.» (غزالی، ۱۴۲۱ق)

۱-۲-۲. تعریف مصلحت به وصف فعل

از این دسته تعاریف مصلحت می‌توان به تعریف ابن عاشور اشاره کرد. او می‌گوید «برای من ظاهر شد که مصلحت را اینگونه تعریف کنیم. مصلحت وصفی برای فعل است که بواسطه آن، صلاح یعنی منفعت به‌طور دائم یا غالب برای عموم یا افراد حاصل می‌شود.» (حسنی، ۱۴۱۶ق)

۱-۲-۳. تعریف مصلحت به منفعت و لذت

بوطی مصلحت را در اصطلاح عالمان شریعت اسلامی چنین تعریف می‌کند: «منفعتی است که شارع حکیم آن را برای بندگانش قصد کرده است که عبارت‌اند از حفظ دین آن‌ها، حفظ نفوسشان و حفظ نسلشان و حفظ اموالشان طبق ترتیبی که بین آن‌ها معین شده است و منفعت عبارت است از لذت یا هر چیزی که وسیله رسیدن به لذت باشد و دفع درد و ناراحتی یا هر چیزی که وسیله دفع آن درد و رنج باشد.» (البوطی، ۱۴۱۲ق)

۱-۲-۴. تعریف مصلحت به هماهنگی و ملایمت با فطرت

مختار سلامی مصلحت را به سازگاری و ملایمت با طبع و فطرت تفسیر کرده است: «هر چیزی که با اصل فطری که خداوند انسان را بر اساس آن فطرت آفرید، هماهنگ و در یک مسیر باشد، مصلحت است و هر چه باعث اختلال و خدشه در آن فطرت اصیل و منافی فطرت باشد، مفسد خواهد بود.» (مختار سلامی، ۱۴۱۶ق)

با توجه به مطالبی که بیان کردیم شاید بتوان مصلحت را این‌گونه تعریف کنیم که حقیقتی است که بر فعل مشروع مترتب می‌شود که با انجام آن فعل و در نتیجه اتصاف به آن حقیقت کمال یا وصول به هدف حاصل شود.

به عبارت دیگر شارع و هر کسی که در صدد مصلحت‌اندیشی است ابتدا اهداف و اغراضی را در نظر می‌گیرد سپس قوانین و وسایلی را برای رسیدن به آن هدف وضع می‌کند که این وسایل با آن هدف سازگاری و ملایمت داشته باشند و از آنجایی که این احکام و قوانین ما را به اهداف و اغراض می‌رسانند گفته می‌شود که مصلحت دارند.

۱-۲-۴-۱. بررسی ارتباط میان دو واژه مصلحت و منفعت

همان‌طور که در تعریف اصطلاحی مصلحت بیان شد دیدگاه‌ها و اختلاف نظرانی بین دو واژه مصلحت و منفعت که در تعریف آن آمده است وجود دارد. با توجه به مفهوم منفعت به معنای کلیه چیزهایی که برای عموم افراد حائز ارزش و اهمیت است، باید در آن به شکل‌گیری اجتماعات انسانی به‌منظور صیانت از ارزش‌های جمعی پرداخت. حال در این بخش به بررسی این تفاوت‌ها اشاره می‌شود.

۱-۲-۴-۲. منفعت در لغت

واژه منفعت در لغت به معنای سود، بهره و فایده (معین، ۱۳۸۸ش) و نیز حاصل، عائد و خلاف مضرت (دهخدا، ۱۳۷۷ش) آمده است. منفعت پرست کسی دانسته شده است که جز نفع شخصی به هیچ چیز توجه نداشته و به جلب منفعت از هر طریق که باشد سخت حریص است (دهخدا، ۱۳۷۷ش). و در تاج العروس منفعت از «نفع» به معنای ضد ضرر گرفته شده است و آن چیزی است که موجب رسیدن به چیزی می شود (زبیدی، بی تا).

۱-۲-۴-۳. تفاوت بین مصلحت و منفعت

با توجه به تعریف‌هایی که از مصلحت ارائه شده است در مورد رابطه‌ی مصلحت با منفعت نظریات مختلفی وجود دارد. اول اینکه در یک دسته‌بندی از مصلحت و منفعت عده‌ای معتقدند که از حیث مفهومی، دایره‌ی شمول مصلحت مضیق‌تر از منفعت است چرا که مصلحت همه منفعت‌ها را در بر نمی‌گیرد بلکه تنها منافعی را در بر می‌گیرد که در شرع پسندیده باشد و شارع آن را تایید کرده باشد (عمید زنجانی، ۱۳۸۸ش). دوم اینکه از حیث جغرافیایی دایره‌ی شمول مصلحت گسترده‌تر از منفعت است چرا که مصلحت به‌ویژه‌ی در معنای شرعی آن بیانگر اصول واحد است و همه افراد نوع انسان را شامل می‌شود در حالی که منفعت به تناسب واحدهای سیاسی مختلف معنا و مصادیق متنوعی به خود می‌گیرد (حشام احمد، ۱۹۵۵م). و سوم اینکه از حیث مبنایی منفعت مفهومی معیارهای صرفاً مادی و عینی دارد، در حالی که مصلحت حاوی معیارها و ضوابط فرامادی است. بر اساس یک تقسیم‌بندی دیگر، عده‌ای مصلحت را از جهت وزن و معنا هم همانند منفعت دانسته‌اند (البوطی، ۱۴۱۲ق). و برخی نیز مصلحت را به‌گونه‌ای معنا کرده‌اند که میان آن دو تفاوت ماهوی وجود دارد چنانچه گاهی مصلحت مترادف خیر و ثواب دانسته شده است در حالی که منفعت لزوماً با خیر و ثواب همراه نیست (فیومن، ج ۱، ۱۴۱۴ق).

همچنین می‌توان این نسبت‌ها را از قرآن کریم نیز استخراج کرد به این طریق برخی آیات بر نقطه‌ی اجتماع مصلحت و منفعت دلالت دارند و برخی بالعکس؛ مانند آیه‌ای که در بیان فلسفه‌ی حج آمده است «لیشهدو منافع لهم» (شاهد منافع گوناگون خویش باشند، قرآن کریم، سوره حج، آیه ۲۸) یا آیه‌ی دیگر که می‌فرماید: «و انزلنا الحديد فيه باس شديد و منافع للناس» (و آهن را نازل کردیم که در آن نیروی شدیدی و منافعی برای مردم است، قرآن کریم، سوره حدید، آیه ۲۵) در این آیه مناسک حج و آهن اسباب تحصیل منافع شمرده شده‌اند که اسباب کسب مصالح نیز هستند. بنابراین مصلحت و منفعت در اینجا با هم جمع شده‌اند در بعضی موارد دیگر منفعت وجود دارد ولی مصلحتی در آن‌ها نیست مانند سخن خداوند سبحان در مورد خمر و میسر که فرمود: «يسئلونك عن الخمر و الميسر قل فيهما اثمٌ كبير و منافع للناس.» (ای پیامبر!